

Doctrina
Studia Społeczno-Polityczne
14/2017
PL ISSN 1730-0274

Marta Gębska

Akademia Sztuki Wojennej

Bezpieczeństwo ekonomiczne gospodarstw domowych w Polsce na podstawie wskaźnika minimum socjalnego i minimum egzystencji

Streszczenie: Bezpieczeństwo ekonomiczne jest jednym z głównych obszarów zainteresowania każdego człowieka, gospodarstwa domowego i państwa. Samo ubóstwo może być rozumiane w różnorodny sposób, nie tylko poprzez subiektywizm tej kategorii, ale również przez różne sposoby obliczania kosztów utrzymania i podstawowych potrzeb. Artykuł ukazuje minimum socjalne i minimum egzystencji jako główne kategorie służące do pomiaru poziomu życia w Polsce, ich części składowe oraz wady i zalety z ich stosowania. Na podstawie wskaźników została dokonana próba oceny bezpieczeństwa ekonomicznego polskich gospodarstw domowych.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekonomiczne, minimum socjalne, minimum egzystencji, ubóstwo

Abstract: Economic security is the major area of interest of every human being, household and state. Poverty itself may be understood in various ways, because of the subjectivity of this category and also by various ways of calculation of the living costs and essential needs of the population. The article shows the subsistence level and minimum of existence as the main Categories, which are useful to measure the standard of living of the population in Poland, their components, as well as their advantages and disadvantages. On the basis of those indicators an attempt at making an appraisal of economic security in Poland was undertaken.

Keywords: economic security, subsistence level, minimum of existence, poverty

Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego jest bardzo szerokie. Może dotyczyć państwa i gospodarki narodowej jako całości, całych sektorów gospodarki i poszczególnych przedsiębiorstw, ale także i gospodarstw domowych. Samo pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego może być rozumiane w różnorodny sposób, np. E. Halizak rozumie bezpieczeństwo ekonomiczne jako możliwość rozwoju gospodarki, tworzenia zysków i oszczędności w celu pobudzania inwestycji, jako zdolność do przeciwdziałania zagrożeniom zewnętrznym, które mogłyby narazić przedsiębiorstwa i obywateli na straty lub krzywdę, co mogłoby zagrozić możliwości istnienia fizycznego państwa¹.

Nieco inne podejście przedstawili E. Kircher i J. Sperling, którzy zwrócili uwagę na socjalny kontekst bezpieczeństwa ekonomicznego, a mianowicie na możliwość państwa do obrony ekonomicznej i socjalnej ludności, na zdolność państwa do skutecznego wpływania na rynek, a także do utrzymania integralności społeczeństwa². W tym kontekście widoczne jest, iż kwestie ekonomiczne i socjalne są ze sobą ściśle powiązane, a nawet trudne do rozdzielenia. Bezpieczeństwo socjalne rozumiane jest jako gwarancja państwa dawana obywatelom, zgodnie z którą państwo zobowiązuje się do zaspokojenia podstawowych potrzeb społeczeństwa w związku z możliwym do wystąpienia ryzykiem socjalnym w postaci ubóstwa, niepełnosprawności, czy bezrobocia. Stan bezpieczeństwa socjalnego oznacza zatem zapewnienie ładu społecznego w trudnej sytuacji życiowej lub też w zagrożeniu życia (sens społeczny bezpieczeństwa), a także zapewnienie społeczeństwu minimalnych środków, które są niezbędne do życia, takich jak możliwość edukacji, zdrowia, pracy, czy też zapewnienie świadczenia socjalnego (sens materialny bezpieczeństwa)³.

¹K. Księżopolski, *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Warszawa 2011, s. 28.

²Z. Stachowiak, St. Kurek, *Bezpieczeństwo ekonomiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2004, s. 29.

³*Wielka Encyklopedia PWN*, Warszawa 2001; B. Jagusiak, *Bezpieczeństwo socjalne współczesnego państwa*, Warszawa 2015, s. 26-27.

Inni autorzy zwrócili uwagę na dwie główne płaszczyzny bezpieczeństwa ekonomicznego, którymi są⁴:

- płaszczyzna społeczno-ekonomiczna, która dotyczy rozwoju umożliwiającego stabilność funkcjonowania państwa i jego odporności na zagrożenia, oraz działań na rzecz destabilizacji struktury społecznej i osłabienia zdolności obronnych;
- płaszczyzna ekonomiczno-obronna, która dotyczy przede wszystkim zdolności państwa i jego gospodarki do przeciwstawienia się w sposób efektywny ingerencji ekonomicznej z zewnątrz, oraz działań na rzecz budowy potencjału gospodarczo-obronnego.

Nie sposób jest mówić o bezpieczeństwie ekonomicznym z pominięciem zagadnienia bezpieczeństwa personalnego i strukturalnego. Bezpieczeństwo personalne polega na stworzeniu człowiekowi i grupom społecznym warunków życia, które stworzą możliwość pełnego rozwoju osobowego, samorealizacji, uwolnienie od strachu i lęku o sprawy związane z możliwością przeżycia i rozwoju. Z kolei bezpieczeństwo strukturalne polega na ukierunkowaniu działania instytucji społecznych, takich jak społeczności lokalne, grupy zawodowe, państwo, czy organizacje międzynarodowe), aby zagwarantować bezpieczeństwo personalne⁵.

Z punktu widzenia każdego człowieka to właśnie bezpieczeństwo ekonomiczne własnej rodziny (gospodarstwa domowego) jest sprawą kluczową, najbliższą sercu i zdecydowanie ważniejszą niż bezpieczeństwo ekonomiczne przedsiębiorstw, czy nawet państwa, choć oczywiście świadomy rzeczywistości obywatel rozumie zależności między tymi poziomami bezpieczeństwa. W tym momencie należy stwierdzić, iż ubóstwo jest zjawiskiem subiektywnym, a zatem każdy człowiek i gospodarstwo domowe może w odmienny sposób postrzegać poziom swojego życia, postrzegać pozycję w kontekście ekonomicznym i oceniać swoje bezpieczeństwo ekonomiczne. Np. z badań Głównego Urzędu Statystycznego wynika, iż do najważniejszych

⁴ A. Limański, I. Drabik, *Zarządzanie bezpieczeństwem ekonomicznym w warunkach niepewności*, Katowice 2013, s. 35.

⁵ K. Kołodziejczyk, *Personalny wymiar bezpieczeństwa*, „Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej” nr 1 (4), 2010, s. 96-97.

subiektywnych wskaźników cząstkowych ubóstwa i złych warunków życia w Polsce zaliczane są: „brak możliwości utrzymania odpowiedniej temperatury w mieszkaniu (niewystarczająco ciepło w zimie, niewystarczająco chłodno w lecie)”, „brak pieniędzy na przynajmniej jeden tydzień wakacji raz w roku”, „brak pieniędzy na rozrywkę (wyjście do kina, teatru, restauracji, na koncert itp.)” oraz „brak pieniędzy na wymianę zużytych mebli”⁶.

W 1984 roku Komisja Europejskiej stwierdziła, iż biedni to osoby, rodziny i grupy, których zasoby są ograniczone w takim stopniu, który wyklucza je z minimalnego akceptowalnego sposobu życia w państwie, w którym te jednostki funkcjonują. Podejście to wiąże się z kolei z definicją relatywności ubóstwa, autorstwa brytyjskiego socjologa Petera Townsend’a, według którego jednostki i grupy mogą być uważane za biedne, jeśli nie są w stanie zakupić produktów właściwych dla wymagań diety, być aktywnym lub też nie posiadają typowych wygód mieszkaniowych lub też wygód, które są przyjęte jako podstawowe w danej społeczności. Ich środki są zatem na poziomie znacznie poniżej poziomu zwykłej rodziny i w związku z tym osoby te są wyłączone z normalnych aktywności i zwyczajów⁷.

Organizacje międzynarodowe w różny sposób badają poziom ubóstwa obywateli. Np. Bank Światowy zwykle dokonuje badania konsumpcji gospodarstw domowych, a Unia Europejska, podobnie jak obecnie Główny Urząd Statystyczny, preferują badanie poziomu dochodów⁸. Również państwo stosuje różne wskaźniki, mówiące o poziomie życia i możliwości zaspokajania potrzeb w gospodarstwie domowym. W przypadku Polski do najczęściej stosowanych wskaźników należą: minimum socjalne (MS), istniejące od 1981 roku, minimum egzystencji (ME), istniejące od 1997 roku, próg interwencji socjalnej (od 2002 roku) i próg wsparcia dochodowego rodzin (od 2002 roku).

⁶ A. Bieńkuńska, T. Piasecki, D. Verger, A. Lebrère, *Ubóstwo, izolacja i wykluczenie społeczne*, [w:] *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, red. A. Bieńkuńska, T. Piasecki, Warszawa 2013, s. 44.

⁷ R. Lister, *Bieda*, Warszawa 2007, s. 36; P. Townsend, *Poverty in the United Kingdom*, London 1979, s. 31.

⁸ T. Panek, *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Warszawa 2011, s. 24.

Powyższe wskaźniki obliczane są za pomocą metody koszykowej, zwanej też metodą potrzeb podstawowych⁹.

Minimum socjalne bada koszty utrzymania na niskim poziomie, a minimum egzystencji jest standardem poziomu podstawowych potrzeb konsumpcyjnych i bytowych. Obie wartości są określane dla różnego rodzaju gospodarstw domowych i oblicza się je na podstawie tzw. koszyków, jakie są niezbędne do życia (przeżycia) na niskim poziomie. Koszyki oblicza się w następujący sposób:

- wartościowo, poprzez obliczenie kosztu zakupu konkretnej ilości dóbr i usług, dzięki czemu można otrzymać koszt utrzymania gospodarstwa domowego;
- ilościowo, poprzez określenie przez ekspertów i naukowców zalecanych norm zużycia podstawowych grup dóbr i usług.

Przedstawione w pracy sposoby obliczania elementów koszyka oraz wartości minimum socjalnego i minimum egzystencji uwzględniają zmiany w zakupach i potrzebach dokonane po 2005 roku¹⁰, związane z badaniami GUS odnośnie cen towarów konsumpcyjnych i usług, Instytutu Rozwoju Miast (w zakresie kosztów utrzymania mieszkań) oraz badań reprezentacyjnych dokonywanych przez CBOS, czy Pentor¹¹. Powyższe zmiany dokonywane są systematycznie, z powodu potrzeby dostosowania koszyku dóbr i usług do zmieniających się standardów, dostępności towarów, a także z powodu przekształceń w postrzeganiu danego poziomu minimum przez ludność (np. posiadanie telefonu komórkowego lub komputera).

Oba wskaźniki obliczane są dla sześciu rodzajów gospodarstw pracowniczych i dwóch rodzajów gospodarstw emeryckich – gospodarstwa 1 i 2-osobowego. Gospodarstwa pracownicze to gospodarstwa 1 i 2 osobowe, 3-osobowe z dzieckiem młodszym, 3-osobowe

⁹ L. Deniszczuk, P. Kurowski, M. Styr, *Progi minimalnej konsumpcji gospodarstw domowych. Rodzaje, oszacowania i zastosowanie w polityce społecznej*, Warszawa 2007, s. 17.

¹⁰ Od tego czasu funkcjonuje nazwa zmodyfikowane minimum socjalne i zmodyfikowane minimum egzystencji.

¹¹ L. Deniszczuk, P. Kurowski, M. Styr, op. cit, s. 21-23.

z dzieckiem starszym, 4-osobowe z dzieckiem młodszym i starszym, 5-osobowe z dzieckiem młodszym i dwoma dziećmi starszymi¹².

Założenia minimum socjalnego

Minimum socjalne ukazuje koszt utrzymania gospodarstwa domowego na poziomie minimalnym, ale godziwym, co oznacza, że potrzeby są zaspokajane na poziomie umożliwiającym odnowienie sił vitalnych człowieka, uwzględniając jego rozwój biologiczny, posiadanie i wychowanie dzieci oraz utrzymanie więzi społecznych w pracy, w czasie wypoczynku i nauki. Oznacza to, że MS ma zaspokoić nie tylko potrzeby elementarne z punktu widzenia przeżycia, ale również części potrzeb wyższego rzędu. MS nie jest zatem ubóstwem, ale bytowaniem skromnym i zbliżonym do przeciętnego poziomu życia w kraju. Jednostka i gospodarstwo domowe żyjące na tym poziomie nie jest wykluczone społecznie, jednak zejście poniżej progu dochodowego dla MS, np. w przypadku choroby, czy innych nieszczęśliwych wypadków, może doprowadzić do ubóstwa i wykluczenia. Uznaje się zatem, że MS jest górną granicą społecznego poziomu ubóstwa¹³.

Warto wspomnieć, iż minimum socjalne jest szacowane od 1981 roku w Instytucie Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS), a stało się to decyzją Rady Ministrów. Jednym z postulatów „Solidarności” było systematyczne liczenie wartości minimum socjalnego¹⁴.

Koszyk MS składa się z siedmiu elementów, którymi są¹⁵:

- Żywność – zakłada się tu polskie normy żywienia, uwzględniające ilość składników odżywczych i energii właściwe dla wieku, aktywności fizycznej oraz płci. Aktualnie obowiązujący sposób wyliczania koszyka żywnościowego uwzględnia możliwość zakupu tańszej żywności w hiper- i supermarketach, po cenach pro-

¹² P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum egzystencji w 2015 r. (dane średnioroczne)*, s. 2, <https://www.ipiss.com.pl/?zaklady=minimum-egzystencji-2> [dostęp: 20 kwietnia 2016].

¹³ Ibidem, s. 18.

¹⁴ P. Kurowski, *Koszyki minimum socjalnego i minimum egzystencji – dotychczasowe podejście*, Warszawa 2002, <https://www.ipiss.com.pl/?zaklady=minimum-socjalne-oraz-minimum-egzystencji> [dostęp: 20 kwietnia 2016].

¹⁵ L. Deniszczuk, P. Kurowski, M. Styrc, *Progi minimalnej konsumpcji*, s. 24-38.

mocyjnych, a także możliwość zamiany towarów droższych na nieco tańsze substytuty. Uwzględniono również, że gospodarstwa emeryckie dokonują zakupów najczęściej w średniej wielkości sklepach, blisko miejsca zamieszkania, tak więc koszyk żywnościowy jest nieco droższy niż w gospodarstwach pracowniczych. Wartość koszyka żywności uwzględnia takie elementy jak: produkty zbożowe, ziemniaki, warzywa, owoce i strączkowe, mleko i produkty mleczne, mięso, wędliny, ryby i jaja, tłuszcze, cukier i słodczy oraz niewielką ilość pozostałych produktów.

- Mieszkanie – zakłada się tu, że w standardzie MS dominują mieszkania lokatorskie spółdzielcze, które są nieco tańsze w utrzymaniu, niż mieszkania własnościowe. Zakłada się też teoretyczną wielkość mieszkań, dostosowaną do liczby osób w gospodarstwie domowym – 25 m² dla 1 osoby, 30 m² dla 2 osób, 40 m² dla 3 osób, 50 m² dla 4 osób, 60 m² dla 5 osób i 70 m² dla 6-osobowego gospodarstwa domowego. Przy obliczaniu wskaźnika założono, na podstawie danych GUS, że mieszkanie jest odświeżane co 6 lat, a odbywa się to dzięki usłudze zewnętrznej po cenie funkcjonującej w miastach. Ponadto zakłada się, że mieszkanie jest wyposażone w niezbędne sprzęty. Obliczenie tego elementu wskaźnika MS było kłopotliwe ze względu na zaleganie niektórych gospodarstw domowych z opłatami za użytkowanie mieszkań, co świadczy o fakcie, iż gospodarstwo domowe mimo posiadania środków na dokonanie tych opłat, może dokonywać wyboru innych priorytetów.
- Edukacja, kultura i rekreacja – przy obliczaniu MS uwzględniono m.in. takie elementy jak: obowiązek szkolny między 6 a 18 rokiem życia, przedszkole od 4 roku życia, czasowe doszkalać się osób dorosłych, niezbędne wydatki na przybory szkolne (np. płyty CD na zajęcia komputerowe), wpłaty na komitet rodzicielski i ubezpieczenia, wydatki na imprezy organizowane przez szkołę, kurs językowy dla dziecka oferowany przez szkołę (cena niższa niż rynkowa) oraz wyjazd dziecka na tzw. zieloną szkołę lub wycieczkę co dwa lata, a także zakup komputera używanego, niezbędnego do pracy i nauki, jak również wyjazd wypoczynkowy na kemping trwający 2 tygodnie w ciągu

roku (zakłada się, że taki wypoczynek jest minimalnym czasem potrzebnym do pełnej regeneracji sił dla uczniów i pracowników), a w gospodarstwach emeryckich – wyjazd 5-dniowy do domu wczasowego o niskim standardzie.

- **Odzież i obuwie** – MS bierze pod uwagę zmieniające się pory roku i różne okoliczności życiowe oraz dokonywanie zakupów po cenach nieco niższych niż rynkowe, a więc na bazarach i w sklepach z odzieżą używaną, w centrach handlowych w czasie wyprzedaży wraz z drobnymi usługami naprawy obuwia, jednak bez uwzględnienia zakupu najmodniejszej odzieży i obuwia, ze względu na ich większe koszty.
- **Transport i łączność** – MS zakłada, iż gospodarstwa domowe z dziećmi posiadają tani samochód, który jest wykorzystywany na dojazdy do pracy, szkoły, do lekarza, na zakupy i jeden wyjazd na letni wypoczynek, natomiast w przypadku gospodarstw 1 i 2-osobowych założono, że osoby te korzystają z komunikacji miejskiej i pociągów, ze względu na wysoki koszt utrzymania samochodu na 1 osobę. Założono również, że rodziny z dziećmi posiadają telefon stacjonarny i tani telefon komórkowy, osoby samotne – tylko telefon komórkowy, a emeryci i renciści – tylko telefon stacjonarny, a wszystkie gospodarstwa domowe korzystają z telefonu w ograniczonym stopniu. Ponadto założono, że większość osób ma dostęp do Internetu w szkole lub w miejscu pracy, stąd przewidziano, iż gospodarstwa domowe posiadają komputer, lecz bez łącza internetowego.
- **Ochrona zdrowia i higiena osobista** – MS zakłada konieczność zakupu leków w najczęściej występujących chorobach, a także np. leki na schorzenia osób pod koniec ich aktywności zawodowej, preparaty witaminowe, leki antystresowe i nasercowe, uwzględniono również podstawowy skład apteczki domowej wg opinii lekarza oraz częściową refundację leków. Ponadto, pierwszy raz od czasu stworzenia wskaźnika MS, uwzględniono w koszyku odpłatne usługi medyczne, takie jak wizyta u lekarza dla dzieci i u stomatologa dla dzieci i dorosłych, jednak bez uwzględnienia korzystania z niepublicznych zakładów opieki medycznej dla dorosłych. W zakresie higieny uwzględniono ceny podstawowych

produktów po cenach promocyjnych z supermarketów, ze względu na ich stałe wykorzystanie i możliwość zaplanowania zakupu.

- Pozostałe wydatki – MS uwzględnia tzw. kieszonkowe, czyli wydatki nieprzewidziane w wcześniejszych elementach koszyka, mogące się pojawić ze względu na trudne do przewidzenia potrzeby i sytuacje losowe. Zgodnie z założeniami wydatki te wynoszą np. około 8% w gospodarstwach 1-osobowych i 4% w gospodarstwach 5-osobowych.

MS nie zakłada konieczności dokonywania wydatków na zakup wyrobów alkoholowych i tytoniu, a także hotele i restauracje¹⁶, gdyż wydatki te nie są niezbędne.

Założenia minimum egzystencji

Minimum egzystencji ukazuje koszt utrzymania gospodarstwa domowego na poziomie bardzo niskim, umożliwiającym przeżycie, lecz z minimalnym zaspokojeniem potrzeb i to jedynie tych niższego rzędu. Poniżej granicy ME istnieje zagrożenie dla biologicznego życia i rozwoju człowieka pod kątem fizycznym i psychicznym. Jeśli dochód gospodarstwa domowego nie może zapewnić konsumpcji na poziomie ME, zagrożona jest zdolność do pracy, jak również trwałość życia w wyniku utraty zdrowia. Podczas szacowania koszyka dóbr i usług należących do ME przyjęto zalecane przez ekspertów normy spożycia i zużycia wybranych dóbr i usług, oraz założenie, że gospodarstwa domowe dokonują zakupów po niskich cenach i z najtańszych źródeł, takich jak bazy, sklepy z używanym sprzętem i odzieżą, supermarkety, a niektóre gospodarstwa otrzymują pewne dobra i usługi z różnych źródeł bezpłatnie. Dlatego też ceny wykorzystywane do stworzenia wskaźnika ME są niższe, niż w badaniach statystyki publicznej. W związku z ograniczoną wielkością koszyka ME do najważniejszych wydatków należy żywność, środki higieniczne, wydatki na utrzymanie małego mieszkania, jak również niewielkie wydatki związane z obowiązkiem szkolnym w gospodarstwach, w których są dzieci¹⁷. ME nie zakłada dokonywania przez gospodarstwa domowe wydatków na za-

¹⁶ Ibidem, s. 21.

¹⁷ Ibidem, s. 40-41.

kup wyrobów alkoholowych i tytoniu, hotele i restauracje oraz na kulturę, rekreację, transport i łączność¹⁸.

Koszyk ME składa się z następujących elementów¹⁹:

- Żywność – zakłada się tu zakup taniej i nieprzetworzonej żywności na bazarach i targowiskach oraz w supermarketach, przy wykorzystaniu przecen i promocji. Ponadto założono, że wiele gospodarstw kupuje owoce i warzywa w czasie ich dużej podaży i przetwarza je samodzielnie, obniżając koszt produktu finalnego. Wskaźnik ME zakłada, że dorośli charakteryzują się małą aktywnością fizyczną, a dzieci i młodzież do 18 lat – umiarkowaną aktywnością fizyczną, a także że gospodarstwa domowe potrafią tworzyć racje pokarmowe obniżając ich koszt oraz mają wystarczające informacje na temat zdrowego żywienia. Koszyk żywności zawiera te same elementy, co w MS, jednak znajdują się tam mniejsze racje. Z badań wynika, iż gospodarstwa żyjące na poziomie ME (ale również i bogatsze) spożywają więcej białka, głównie mięsa i jego przetworów oraz mniej owoców i warzyw, niż wskazują na to zalecenia dietetyków, stąd koszt żywności w praktyce może się różnić od zakładanego przez ekspertów.
- Mieszkanie – zakłada się tu, że większość najbiedniejszych gospodarstw domowych przebywa w mieszkaniach komunalnych o obniżonym standardzie, które mają czynsz regulowany, oczywiście jest zatem, że nie są w stanie wynająć lub zakupić mieszkania z własnych środków. Z badań wynika, iż gospodarstwa domowe na poziomie ME zalegają z opłatami mieszkaniowymi lub też mają trudności z systematycznymi wpłatami za czynsz, a mieszkanie jest odświeżane własnymi siłami (bez wynajętych pracowników) średnio co 8 lat. Z koszyka ME wynika, iż na 1 i 2-osobowe gospodarstwa domowe przypada mieszkanie o powierzchni 15 m², a w gospodarstwach 3, 4, 5 i 6-osobowych, odpowiednio wielkość mieszkania wynosi 21 m², 27 m², 33 m² i 42 m². Jednocześnie w czasie badania ME założono, że gospodarstwa te powinny dla własnego dobra użytkować je po jak najniższych kosztach, w celu uniknięcia eksmisji do mieszkania

¹⁸ Ibidem, s. 21.

¹⁹ Ibidem, s. 40-51.

socjalnego lub też do pomieszczenia tymczasowego, gdzie obowiązuje standard 5 m² na osobę oraz substandardowe wyposażenie techniczne. Ponadto założono, że gospodarstwa kupują większość wyposażenia mieszkań na rynku wtórnym lub otrzymują w wyniku przekazów międzypokoleniowych lub z darów, a także że są to podstawowe sprzęty, o niskiej jakości.

- Edukacja – zakłada się tu jedynie edukację dzieci w ramach obowiązku szkolnego i jedynie niezbędne wydatki, takie jak np. ubezpieczenie, zakup używanych podręczników, ale bez wydatków w ramach wpłat na komitet rodzicielski. Część książek i przyborów dzieci otrzymują bezpłatnie, a w imprezach szkolnych uczestniczą po dofinansowaniu z wpłat innych gospodarstw na komitet rodzicielski.
- Odzież i obuwie - zakłada się tu podstawowe zasoby dostosowane do warunków klimatycznych i społecznych, pochodzą one jednak głównie z darów, lub też są kupowane w supermarketach, na bazarach i w sklepach z odzieżą używaną.
- Ochrona zdrowia i higiena osobista – zakłada się tu zakup podstawowych leków, niezbędnych w apteczce domowej oraz częściowe refinansowanie leków. Zarówno dzieci, młodzież jak i dorośli korzystają tylko z publicznej opieki zdrowotnej, a odpłatność przewiduje się jedynie w przypadku stomatologa dla dzieci i ewentualnej konieczności konsultacji u lekarza specjalisty, jeśli jest to konieczne, jednak nie częściej niż co dwa lata. Podobnie jak w przypadku MS założono tu zakup jedynie podstawowych i najtańszych środków higieny osobistej, w tanich sklepach i/lub po promocyjnych cenach.
- Wydatki pozostałe - dodano je z powodu nie uwzględnienia pewnych wydatków, takich jak transport i łączność, które są niezbędne do przeżycia w sytuacji konieczności nagłego dojazdu do szpitala. Ponadto założono, że każde gospodarstwo, nawet żyjące na bardzo niskim poziomie, ma potrzebę posiadania niewielkich środków na wydatki wcześniej nieprzewidziane. Założono, że w gospodarstwach domowych na poziomie ME wydatki te wynoszą około 5% sumy wcześniejszych wydatków.

Minimum socjalne w Polsce

W 2015 roku minimum socjalne wyniosło 1079,53 zł dla 1-osobowego pracowniczego gospodarstwa domowego, 1080,20 zł dla 1-osobowego gospodarstwa emeryckiego, 3421,56 zł dla gospodarstwa z dwójką dzieci. Z badań IPiSS wynika, iż w ostatnim czasie najbardziej wzrosły koszty utrzymania osób samotnych w wieku emerytalnym i w wieku produkcyjnym, natomiast najmniej wzrosły koszty utrzymania gospodarstwa domowego z jednym dzieckiem²⁰. Widać jest wyraźnie, iż największe koszty utrzymania na osobę ponoszone są w gospodarstwach 1-osobowych, w rodzinach z jednym dzieckiem starszym i gospodarstwach 2-osobowych.

Tabela 1. Minimum socjalne w gospodarstwach pracowniczych (średniorocznie w 2015 r. w zł)*

Wyszczególnienie	1-os. (M+K)/2	2-os. M+K	3-os. M+K +DM	3-os. M+K +DS	4-os. M+K +DM+DS
Żywność	259,22	518,44	728,26	787,26	997,08
Mieszkanie	394,13	572,69	781,16	781,16	991,12
-eksploatacja	338,42	502,46	698,15	698,15	885,20
-wyposażenie	55,72	70,24	83,00	83,00	105,93
Edukacja	15,26	30,52	89,09	150,51	209,08
Kultura i rekreacja	127,45	157,73	200,72	207,62	250,61
Odzież i obuwie	50,21	100,43	147,78	147,78	195,14
Ochrona zdrowia	41,85	79,57	104,78	105,48	130,09
Higiena osobista	31,68	61,45	104,18	88,79	101,70
Transport i łączność	79,76	146,62	73,81	383,81	383,81
Pozostałe wydatki	79,97	116,72	372,11	159,14	162,93
Razem MS	1079,53	1784,17	2646,94	2811,53	3421,56
- na 1 osobę	1079,53	892,09	882,31	937,18	855,39

Źródło: P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 1.

²⁰ P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 2.

*Symbole użyte w tabelach oznaczają odpowiednio: M – mężczyzna wieku 25-60 lat, K – kobieta w wieku 25-60 lat, M+K/2 – wydatki na poziomie średniej arytmetycznej dla gospodarstwa mężczyzny i kobiety, DM – dziecko młodsze w wieku 4-6 lat, DS – dziecko starsze w wieku 13-15 lat. W przypadku gospodarstw emeryckich symbole M i K oznaczają odpowiednio mężczyznę i kobietę w wieku powyżej 60 lat.

W gospodarstwach domowych na poziomie minimum socjalnego koszty żywności wynoszą między 22,7% (gospodarstwo emeryckie 1-osobowe), a 29,8% wydatków w gospodarstwie 5-osobowym, koszty mieszkania (w sumie eksploatacji i wyposażenia) wynoszą między 28,0% w rodzinie 3-osobowej z dzieckiem starszym, a 36,6% w gospodarstwie pracowniczym i emeryckim 1-osobowym. Największe koszty edukacji – 8,3% wydatków - dotyczą gospodarstw 5-osobowych, podobnie jak koszty odzieży i obuwia (5,9% wydatków) oraz higieny osobistej (3,1% wydatków). Największe koszty transportu i łączności dotyczą gospodarstwa 3-osobowego z dzieckiem młodszym (13,8% wydatków), a największe pozostałe wydatki przewidziane są dla osób gospodarujących samotnie, zarówno pracujących, jak i emerytów. Gospodarstwa emeryckie charakteryzują się średnio 2-krotnie większymi wydatkami na ochronę zdrowia niż pozostałe gospodarstwa, a także mniejszymi wydatkami na odzież i obuwie²¹.

Tabela 2. Wartość minimum socjalnego w gospodarstwach emeryckich w 2015 r., w zł

Potrzeby/rodzaj gospodarstwa	1-os. M+K/2
Żywność	248,47
Mieszkanie	394,13
-eksploatacja	338,42
-wyposażenie	55,72
Edukacja	0,00
Kultura i rekreacja	112,04

²¹ P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 1.

Odzież i obuwie	39,97
Ochrona zdrowia	81,42
Higiena osobista	25,64
Transport i łączność	98,51
Pozostałe	80,01
Razem ME	1080,20
ME na 1 osobę	1080,20

Źródło: P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 2.

Przyglądając się czynnikom wpływającym na wskaźnik MS należy stwierdzić, że ze względu na spadek cen żywności w 2015 roku, zmniejszyły się koszty przeznaczane na potrzeby żywieniowe, wzrósł natomiast koszt utrzymania i wyposażenia mieszkania. Wzrosły też koszty potrzeb edukacyjnych, szczególnie w gospodarstwach ze starszymi dziećmi i w gospodarstwach 1 i 2-osobowych oraz wydatki na cele zdrowotne, głównie w gospodarstwach z trójką dzieci²².

Minimum egzystencji w Polsce

W 2015 roku minimum egzystencji wynosiło 545,76 zł dla 1-osobowego pracowniczego gospodarstwa domowego, 518,00 zł dla 1-osobowego gospodarstwa emeryckiego i 1856,45 zł dla gospodarstwa z dwójką dzieci. Z badań IPiSS wynika, iż w 2015 roku wartość minimum egzystencji dla poszczególnych gospodarstw nie zmieniła się (np. dla rodziny z trójką dzieci) lub zwiększyła w niewielkim stopniu (o 0,5% w gospodarstwach emeryckich i o 0,3% w bezdzietnych gospodarstwach pracowniczych). Koszty utrzymania zmieniły się na takich samych zasadach jak w przypadku minimum socjalnego²³. Widać jest wyraźnie, iż największe koszty utrzymania na poziomie ME na osobę ponoszone są w gospodarstwach 1-osobowych (zarówno w gospodarstwach pracowniczych jak i emeryckich), z jednym dzieckiem starszym i w rodzinach 5-osobowych.

²² P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 3.

²³ Ibidem, s. 2.

Tabela 3. Wartość minimum egzystencji w gospodarstwach pracowniczych w 2015 r., w zł

Wyszczególnienie	1-os. (M+K)/2	2-os. M+K	3-os. M+K +DM	3-os. M+K +DS	4-os. M+K +DM+DS
Żywność	207,08	414,17	594,19	660,46	840,49
Mieszkanie	263,02	363,75	517,98	517,98	673,70
-eksploatacja	246,79	342,27	489,77	489,77	637,28
-wyposażenie	16,23	21,48	28,22	28,22	36,41
Edukacja	0,00	0,00	3,54	57,46	61,00
Odzież i obuwie	21,42	40,98	63,80	64,07	86,89
Leki	10,19	17,52	36,73	28,17	46,81
Higiena osobista	18,04	35,56	44,52	50,17	59,16
Pozostałe wydatki	25,99	43,60	63,04	68,92	88,40
Razem ME	545,76	915,57	1323,80	1447,24	1856,45
ME na 1 osobę	545,76	457,79	441,27	482,41	464,11

Źródło: P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 2.

W gospodarstwach domowych na poziomie minimum egzystencji koszty żywności wynoszą między 34,3% (gospodarstwo emeryckie 1-osobowe), a 45,6% wydatków w gospodarstwie 3-osobowym z dzieckiem starszym, koszty mieszkania (w sumie eksploatacji i wyposażenia) wynoszą między 35,8% w rodzinie 3-osobowej z dzieckiem starszym, a 50,8% w gospodarstwie pracowniczym i emeryckim 1-osobowym. Największe koszty edukacji – 5% wydatków – dotyczą gospodarstw 5-osobowych, największe koszty odzieży i obuwia (4,8% wydatków) – rodzin 3-osobowych z dzieckiem małym i gospodarstw emeryckich 2-osobowych, a największe koszty higieny osobistej (3,9% wydatków) – gospodarstw pracowniczych 2-osobowych. Pozostałe wydatki przewidziane są dla wszystkich gospodarstw na poziomie 4,8% całego koszyka ME. Gospodarstwa emeryckie charakteryzują się znacznie

większymi wydatkami na zakup leków (ponad 3% wydatków) oraz brakiem wydatków na edukację²⁴.

Tabela 4. Wartość minimum egzystencji w gospodarstwach emeryckich w 2015 r., w zł

Potrzeby/rodzaj gospodarstwa	1-os. M+K/2
Żywność	177,53
Mieszkanie	263,02
-eksploatacja	246,79
-wyposażenie	16,23
Edukacja	0,00
Odzież i obuwie	21,42
Leki	16,27
Higiena osobista	15,08
Pozostałe wydatki	24,67
Razem ME	518,00
ME na 1 osobę	518,00

Źródło: P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 2.

Badania IPiSS wskazują ścisły związek odsetka ludności żyjącej poniżej ME z sytuacją gospodarczo-polityczną w kraju. Od początku lat 90. XX wieku odsetek ten rósł z poziomu 4,3% do 12,3% gospodarstw domowych, co wiąże się z rosnącym poziomem bezrobocia w wyniku restrukturyzacji przedsiębiorstw państwowych, upadkiem państwowych gospodarstw rolnych, niskim poziomem inwestycji zagranicznych przed wejściem Polski do UE, np. z powodu niepewności odnośnie drogi politycznej, jaką wybiorą Polacy. Odsetek gospodarstw domowych o wydatkach poniżej ME zmniejszył się znacznie w 2006 roku, głównie wskutek wejścia Polski do UE (zwiększona migracja Polaków, napływ inwestycji zagranicznych). Najniższy wskaźnik został zaobserwowany w 2008 roku (5,6%), po czym nastąpił wzrost,

²⁴ P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 4.

głównie z powodu kryzysu ekonomicznego, który dotarł do Polski (zwiększanie się stopy bezrobocia).

Wg opinii IPISS oraz badań GUS, można zauważyć w Polsce utrwalanie się skrajnego ubóstwa na poziomie 7,4%, mimo spadku cen żywności np. w 2015 roku. Najbardziej zagrożone są gospodarstwa domowe z osobą bezrobotną (wzrost do ponad 18%) oraz gospodarstwa, w których głowa rodziny ma jedynie gimnazjalne wykształcenie (również ponad 18%). Ponadto ponad 11% gospodarstw z 3 dziećmi i prawie 27% gospodarstw z 4 dziećmi w 2014 roku żyło w skrajnym ubóstwie²⁵. Ważną przyczyną utrzymywania się wysokiego poziomu ubóstwa są dość duże koszty eksploatacji i wyposażenia mieszkania, wydatków na cele zdrowotne oraz zakupu niezbędnej odzieży i obuwia²⁶.

Podsumowanie

Ustalanie konkretnego poziomu wysokości wskaźnika minimum socjalnego, czy minimum egzystencji bywa kontrowersyjne, np. przez wiele lat kryterium dochodowe pomocy społecznej w Polsce było niższe od minimum egzystencji niektórych gospodarstw domowych²⁷. Jednak korzyścią ze stosowania wskaźnika minimum socjalnego i minimum egzystencji jest możliwość poznania sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych i wnioskowania o poziomie ich bezpieczeństwa ekonomicznego. Nie są to wskaźniki doskonałe, gdyż prawdopodobnie żadne gospodarstwo nie dokonuje zakupów dokładnie w taki sposób, jak przyjęty w obu modelach. Przyjęte wskaźniki pozostają jednak ważną informacją dla rządu i samorządów, ukazując potrzeby w ramach minimalnego dobrobytu, jak często mówi się na wskaźnik minimum socjalnego, a także ukazując zagrożenie dla bytu i bezpieczeństwa ekonomicznego rodzin znajdujących się na granicy lub poniżej minimum egzystencji.

²⁵ P. Kurowski, *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne)*, op. cit., s. 1.

²⁶ Ibidem, s. 3.

²⁷ J. Staręga-Piasek, I. Wóycicka, *Niektóre problemy związane z systemem minimalnych dochodów w Polsce*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, (red.) R. Szarfenberg, Warszawa 2011, s. 191.

Ciekawe jest również spojrzenie na gospodarstwa domowe znajdujące się poniżej minimum socjalnego, a powyżej minimum egzystencji, gdyż dzięki niemu można wywnioskować, jaki procent ludności jest zagrożony skrajnym ubóstwem w sytuacji np. choroby, nieszczęśliwego wypadku, czy innych sytuacji losowych. Jest to informacja ważna nie tylko dla instytucji statystycznych, takich jak GUS, ale przede wszystkim dla podmiotów zajmujących się pomocą społeczną i wypłatą zasiłków, a także dla pracodawców, którzy mają wpływ na kształtowanie wysokości dochodów pracowników, oraz władz państwa, które ustalają wielkość np. płacy minimalnej.

Na podstawie ww. wskaźników także ludność może rościć sobie prawa do zwiększenia wysokości wynagrodzenia za pracę (np. płacy minimalnej), czy też wysokości świadczeń społecznych. Należy jednak stwierdzić, że w praktyce oba wskaźniki są czysto teoretyczne, a zatem państwo, czy też pracodawcy nie muszą zmieniać swojego działania, czy interweniować na rynku pracy/płacy w zależności od wysokości wskaźników. Są one zatem wykazem podstawowych wydatków gospodarstwa domowego, przeznaczanych na zaspokojenie elementarnych potrzeb.

Z badań wysokości wskaźnika minimum socjalnego i minimum egzystencji przeprowadzanych przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych wynika, iż znaczna część ludności w Polsce może nie czuć się pewnie i stabilnie pod względem ekonomicznym. Zaspokajanie potrzeb na dotychczasowym poziomie minimum socjalnego może okazać się niewystarczające i ukazywać relatywne podejście do ubóstwa, szczególnie w sytuacji poprawy poziomu życia osób żyjących w sąsiedztwie badanego gospodarstwa domowego. W latach 2000-2014 między 5,6% a 12,3% (średnio 7,12%) gospodarstw domowych w Polsce żyło poniżej poziomu minimum egzystencji, co świadczy o braku możliwości zaspokojenia nawet podstawowych potrzeb i rzeczywistym zagrożeniu zdrowia, a nawet życia, a nie tylko odczuwania bezpieczeństwa ekonomicznego.

Bibliografia

- Bezpieczeństwo ekonomiczne Rzeczypospolitej Polskiej*, Stachowiak Z., Kurek St., Kurek S. (red.), Warszawa 2004.
- GUS. *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, Warszawa 2013.
- Kurowski P., *Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r.*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Informacja o wysokości minimum socjalnego w 2015 r. (dane średnioroczne), IPiSS, <https://www.ipiss.com.pl/?zaklady=minimum-socjalne>.
- Jagusiak B., *Bezpieczeństwo socjalne współczesnego państwa*, Warszawa 2015.
- Kołodziejczyk K., *Personalny wymiar bezpieczeństwa*, *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej* nr 1 (4), 2010.
- Książkowski K., *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Warszawa 2011.
- Kurowski P., *Koszty minimum socjalnego i minimum egzystencji – dotychczasowe podejście*, Warszawa 2002 <https://www.ipiss.com.pl/?zaklady=minimum-socjalne-oraz-minimum-egzystencji>
- Limański A., Drabik I., *Zarządzanie bezpieczeństwem ekonomicznym w warunkach niepewności*, Katowice 2013.
- Lister R., *Bieda*, Warszawa 2007.
- Panek T., *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Warszawa 2011.
- Progi minimalnej konsumpcji gospodarstw domowych. Rodzaje, oszacowania i zastosowanie w polityce społecznej*, Deniszczuk L., Kurowski P., Styrc M., Warszawa 2007.
- Townsend P., *Poverty in the United Kingdom*, London 1979.
- Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, Szarfenberg R. (red.), Warszawa 2011.
- Wielka Encyklopedia PWN*, Warszawa 2001.